

בראשית פרק ל"ח: סיפור תמר ויהודה

נעה עפר ויסוצקי

סיפור תמר ויהודה הינו סיפור סוער שבמרכזו נמצאת אישה – תמר, כלת יהודה. היא המניעה את העלילה, היא הפועלת, כנגד מוסכמות החברה הפטריארכלית, בלעדית וללא עוז רוחה לא היה סיפור, ולא הייתה המשכיות למשפחת יהודה. במאמר זה ננסה לבדוק מה הניע את תמר לפעול כפי שפעלה ומה הניע את הגברים בסביבתה לפעול כפי שפעלו.

מה מפעיל בני אדם?

הניעה (=מוטיבציה) היא מכלול הגורמים – המודעים והלא מודעים – המביאים את הפרט לפעול, להשיג מטרה, להתנהג בצורה מסוימת. גורם מסוים לפעולה הוא מניע (ובלעז: דרייב).¹ בדרך כלל, נהוג להבחין בין שני סוגים של מוטיבציה אשר נבדלים ביניהם על בסיס המקורות מתוכם הם נובעים: ה**נעה פנימית** היא זו הנובעת מתוך האדם עצמו. היא כוללת פעולות שהאדם מעוניין לבצע באופן אותנטי, למשל מכיוון שהוא נהנה מהן, מתקדם באמצעותן אל עבר מטרות רחבות יותר שהוא רוצה להשיג, רואה בהן שליחות וחשיבות וכדומה. ה**נעה חיצונית**, לעומת זאת, היא זו שמקורותיה הם חיצוניים לאדם. בפשטות, מדובר על ביצוע פעולות במטרה לזכות בפרס או להימנע מעונש.²

פסוקים א'-י"א: מה היו המניעים של יהודה (ושל אונן) בהרחיקם את תמר?

יהודה מתרחק ממשפחתו ובונה את חייו בחברה הכנענית: וַיְהִי בְּעֵת הַהוּא וַיֵּרָד יְהוּדָה מֵאֵת אָחִיו וַיֵּט עַד־אִישׁ עַד־לְמִי וַיִּשְׁמֹ חִיָּהּ (פסוק א'). "ירידה" זו, משמעותה הראשונית היא גאוגרפית: יהודה ירד מחברון, הנמצאת ברום ההר, אל אזור הגבעות שבין שפלת יהודה לבין ההר. יש פרשנים שחשבו שהסיבה לעזיבת משפחתו נעוצה ברגשות האשם על הצעתו לאחיו: מֵהַצָּצַע פִּי נִהְרַג אֶת־אָחִיו וְכִסִּינוּ אֶת־דָּמוֹ. לָכוּ וְנִמְכְּרֵנוּ לַיִּשְׁמַעֲאֵלִים וְנִדְּנוּ אֶל־תְּהִיבוּ פִּי־אָחִינוּ בְּשָׂרְנוּ הוּא (בראשית, פרק ל"ז, פסוקים כ"ו-כ"ז). וכך בעקבות מעשי האחים נמכר יוסף לעבד והורד למצרים. החזקוני מפרש: "הלך לו שלא היה יכול לסבול צערו של אביו".

יהודה מאוד אקטיבי בסיפור הזה:

הוא הנותן לער את שמו,

והוא הלוקח את תמר כאישה לער.

אולם, "האדם מתכנן תוכניות ואלוהים צוחק": וַיְהִי עַר בְּכוֹר יְהוּדָה רַע בְּעֵינֵי ה' וַיִּמְתְּהוּ ה' (פסוק ז'). הכתוב לא מפרש מדוע ער הומת על-ידי ה'.

פעולתו הבאה של יהודה – עשויה להצביע על מניעיו: היא מלמדת על רצונו לעמוד בדרישות החברתיות המצופות ממנו, הוא מבקש מאונן, בנו השני, לייבם את תמר: וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְאוֹנָן בֶּן אֶלְיָאֵשֶׁת אָחִיד וַיִּבֶם אֶתְהּ וְהָקֵם זָרַע לְאָחִיד (פסוק ח').

אולם, אל מול פעילותו של יהודה מסתבר שלאונן, בנו, היו תוכניות אחרות.

תמר מכונה "אשת אחיד" (פסוק ח'), וכך גם אונן רואה אותה. הוא מבין ש-לא לו יְהִי הַזָּרַע, ולכן דואג שלא לעבר את תמר, כנראה באמצעי המניעה הקרוי בימינו "המשגל הנסוג"; כך טורח פסוק ט' לעדכן אותנו במפורט: וְהָיָה אִם־צָא אֶל־אֵשֶׁת אָחִיו וְשָׁחַת אֶרְצָה לְבִלְתִּי נִתְּרֶזְרַע לְאָחִיו.

גרוסמן גורס שהפירוט בפסוק ט' מעביר את מוקד העוול מעצם חוסר הסכמתו לייבם את תמר אל הסתרת הדבר.

¹ "מילים שוות לכל נפש", האקדמיה ללשון העברית, <https://hebrew-academy.org.il/2014/05/06/%d7%9e%d7%99%d7%9c%d7%99%d7%9d-%d7%a9%d7%95%d7%95%d7%aa-%d7%9c%d7%9b%d7%9c-%d7%a0%d7%a4%d7%a9>

² נוי לוין, ש. "מוטיבציה [הנעה]: מהו סוד הקסם וכיצד מתניעים קדימה?", [/https://hiburimnamal.co.il/%D7%9E%D7%95%D7%98%D7%99%D7%91%D7%A6%D7%99%D7%94](https://hiburimnamal.co.il/%D7%9E%D7%95%D7%98%D7%99%D7%91%D7%A6%D7%99%D7%94)

אונן אינו חושף ברבים את אי הסכמתו לייבם את תמר, ובה בעת שמשפחתו והסביבה כולה סבורות שהוא מנסה לייבם את גיסתו, הוא למעשה אינו רוצה להקים את שם אחיו המת.³ גם אונן רע בעיני ה', וגם אונן מת.

מה יהא על תמר?

בימי המקרא אישה הייתה תלויה באביה או בבעלה שפירנסוה, והנה יהודה פועל באופן דומה לאונן, גם הוא דוחה את ייבומה של תמר, וכמו אונן, מבלי לומר דברים מפורשים. כלפי תמר וכלפי הסביבה נראה כי הוא מקיים את חוק הייבום: וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְתַמָּר כִּלְתוֹ שְׁבִי אֵלַי בְּיַד אֲבִיךָ עַד יִגְדַּל שְׁלָחַ בְּנִי (פסוק י"א), אך דברים אלה הם הסתרה של כוונתו האמיתית: כִּי אָמַר פְּרִי־זָמִית גַּם־הוּא כְּאָחִיו. כך יצא ידי חובת הבריות וחובת החברה, ואף על פי כן לא יצא ידי חובתו כלפי בנו המת, ולא דאג שייבנה ביתו ויוקם לו זרע.⁴

כינויה של תמר משתנה, כמו גם מעמדה: מ-אִשָּׁה... וְשָׁמָּה תָמַר, ל-אִשְׁתֵּי אָחִיךָ, ולבסוף: תָמַר כִּלְתוֹ... אֵלַיִךְ. תמר, על לא עוול בכפה (כזכור ה' הוא שהמית את ער ואונן), נחשבת בעיני יהודה לאישה קטלנית. שני בעליה מתו ויש חשש לחיי הבא אחריהם. וַתִּלְדֶּךָ תָמַר וַתֵּשֶׁב בְּיַד אָבִיהָ (פסוק י"א) – תמר, שכל מהותה נקבעת על-ידי הגברים בחייה – יהודה, ער, אונן (ושְׁלָחַ), נותרת עגונה בבית אביה ימים רבים: וַיָּרְבוּ הַיָּמִים (פסוק י"ב).

הסיטואציה המשפחתית עליה מספר הפרק שונה מאד מהוויית תקופתנו. על מה בעצם הדרמה?⁵

נושא הייבום עומד בליבו של סיפור זה. חובת הייבום, כלומר החובה לבוא אל אשת האח הנפטר, היא חובתו של אחי הבעל, הגיס (=היבם), ועל ראש המשפחה (=יהודה) מוטלת החובה לדאוג לביצועה: וַיֹּאמֶר יְהוּדָה לְאֹנָן בֶּן אֵלִי־אִשְׁתֵּי אָחִיךָ וַיָּבֵם אֶתְהָ וְהָקָם זָרַע לְאָחִיךָ (פסוק ח'). מנהג הייבום מופיע כחוק בדברים, פרק כ"ב, פסוקים ה'–י'. במצב המצער שאדם נפטר ולא העמיד צאצאים, נקבעת דרך מיוחדת שתכליתה לדאוג לכך ששמו של האיש לא יאבד לנצח. אחיו של המת, יישא את אלמנתו לאישה: וְהָיָה הַבְּכֹר אֲשֶׁר תֵּלֵד יָקוּם עַל שֵׁם אָחִיו הַמֵּת וְלֹא יִמָּחָה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל (דברים, פרק כ"ב, פסוק ו'). החוק מאפשר להשתחרר מחובת הייבום (או זכות הייבום). אולם טכס השחרור מבייש: מי ששרב לשאת את אשת אחיו המת (לייבם) ולהקים זרע לאחיו, וְנִגְשָׁה בְּבִמְתוֹ אֵלָיו לְעֵינֵי הַזְּקֵנִים וְחָלְצָה נַעֲלָהּ מֵעַל רַגְלוֹ וַיִּרְקָה בְּפָנָיו וְעָנְתָהּ וְאָמְרָה כָּכָה יַעֲשֶׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִבְנֶה אֶת בַּיִת אָחִיו (שם, פסוק ט') – זהו טכס החליצה. חוק הייבום נועד להבטיח לא רק את זכויות הנפטר, הוא דואג גם לאישה. אם היא מתאלמנת והיא חשוכת ילדים, ייווצר מצב שאין לאישה לאן לחזור במקרה שהוריה מתו ורכושם כבר חולק בין האחים, לכן מצווה משפחת בעלה להשיאה שנית בתוך משפחתם. לפי חוקי התורה רק אחי המת מחויב לייבם את יבמתו, גיסתו, אבל לפי חוקי חת ואשור מחויב בכך גם האב, במקרה שאין אחר, לייבם את האלמנה.⁶ אלה הנסיבות החוקיות והחברתיות המצויות ברקע של סיפורנו.

מה עולה בגורלה של תמר?

תמר נשלחת אל בית אביה על-ידי יהודה, והיא נותרת שוממה בבית אביה ימים רבים. מעניינת ההשוואה כאן לתמר אחרת, אחות אבשלום, הנאנסת על-ידי אמנון – אחיה, ומגורשת על-ידו, ובכך נפגע גם עתידה החברתי, הכלכלי והמשפחתי כאישה, על לא עוול בכפה, בדיוק כמו תמר. אבשלום, אחיה, אוסף אותה אל ביתו, תוך דרישה להשתיק את הסיפור: וַיֹּאמֶר אֵלָיָה אֲבִשְׁלוֹם אָחִיךָ הַאֲמִינוֹן אָחִיךָ הָיָה עִמָּךְ וְעָתָה אָחֹתִי הִרְשִׁי אָחִיךָ הוּא אֶל־תְּשִׁיטִי אֶת־לִבְךָ לְדָבָר הַזֶּה וַתֵּשֶׁב תָמַר וְשָׁמְמָה בַּיִת אֲבִשְׁלוֹם אָחִיךָ (שמואל ב', פרק י"ג, פסוק כ'). תמר מסיפורנו נותרת שוממה בבית אביה, ותמר אחות אבשלום נותרת שוממה בבית אחיה. שתיהן עגונות, מלשון "עוגן", התקוע במקום ואינו

³ גרוסמן, עמ' 101.

⁴ ברויאר, בתוך: גרוסמן, עמ' 102.

⁵ גלנדר, עמ' 362-363.

⁶ עמנואל, "תמר אשת יהודה", <https://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/betmikra/tamar.htm>

מאפשר תזוזה. שתיהן לא יכולות, במצבן הנוכחי, להביא ילדים. חשוב להבחין בין עקרות ביולוגית לעקרות תרבותית. האמהות (שרה, רבקה ורחל) היו עקרות ביולוגיות, ואילו תמר ותמר הינן עקרות חברתיות. לא הטבע הוא הגוזר עליהן עקרות, אלא הנורמות התרבותיות של תקופתן.

לא ברור כמה שנים ישבה תמר אלמנה בבית אביה. הכתוב מציין רק וַיָּרְבוּ הַיָּמִים (פסוק י"ב).

מה היו המניעים של תמר לקום ולעשות מעשה נועז ומתוחכם?

החוקרת והפסיכולוגית מארי פילד בלנקי טענה שדרך החשיבה הנשית מושפעת ממיקומה החברתי. היא הצביעה על ארבעה שלבים במסע מדימוי עצמי נמוך עד להערכת הידע והעצמי.

השלב הראשון הוא **שלב השתיקה**, המייצג את הכחשת האני ואת תלותה המוחלטת של אישה בסמכות חיצונית; השלב השני הוא **שלב ההקשבה לקולותיהם של אחרים**, אשר לשיטתה של בלנקי הוא השלב המייצג את יכולתה של סמכות להשפיע על אישה, על אף שהיא אינה מזדהה אתה; השלב השלישי הוא השלב בו **האישה מגלה את קולה הפנימי** המערער את קבלת הדרך שבה היא חיה עד כה, הוא גם השלב המאופיין במעבר מפסיביות לאקטיביות, משתיקה למחאה, מאני סטאטי לאני מתהווה; והשלב הרביעי והאחרון הוא **שלב מיזוג הקול הפנימי עם החיצוני**, שיש בו לא רק מפגש אינטגרטיבי בין שני הקולות, אלא הוא אף שילוב ידע סובייקטיבי עם ידע אובייקטיבי.⁷

נבחן את ארבעת השלבים על דמותה של תמר.

שלב השתיקה: וַתֵּלֶךְ תָּמָר וַתֵּשֶׁב בֵּית אָבִיהָ (פסוק י"א) – תמר חלשה ונחותה מול ציווי של יהודה: שְׁבִי אִלְמָנָה בֵּית־אָבִיךָ עַד־יִגְדַל שְׁלָה בְנִי, פועלת כדבריו. היא עדיין אינה יודעת כי לשווא תחכה לשְׁלָה.

שלב ההקשבה לקולותיהם של אחריהם: שְׁבִי אִלְמָנָה בֵּית־אָבִיךָ עַד־יִגְדַל שְׁלָה בְנִי (פסוק י"א) – תמר שומעת לקולו של יהודה ופועלת כדבריו, תמר שומעת על התאלמנותו של יהודה ועל היותו שרוי בגפו (פסוק י"ב), היא שומעת שיהודה עולה לתמנה לרגל גז צאנו (פסוק י"ג). בשלב זה תמר אינה אקטיבית, היא שומעת לסביבה, ועדיין אינה מגלה את קולה שלה. **תמר מגלה את קולה הפנימי**: כִּי רָאִתָּה כִּי־גָדַל שְׁלָה וְהוּא לֹא־נִתְּנָה לוֹ לְאִשָּׁה (פסוק י"ד). תמר רואה כיצד הולכה שולל ביד חמיה. יהודה הבטיח לה שכאשר שְׁלָה, בנו הצעיר, יגדל היא תהיה לו לאישה. והנה גדל שְׁלָה ויהודה לא עמד בדיבורו. הוא ממשיך בשגרת חייו בעוד תמר ספונה בבית הוריה אביה כאלמנה.

שלב מיזוג הקול הפנימי עם החיצוני: תמר מחליטה לנקוט צעד אמיץ, נועז, לא מקובל, על מנת להשיג את מבוקשה. אומנם הטקסט אינו מפרש בדיוק מה המטרה שלה – לקיים את מצוות הייבום? להביא ילד לעולם? להביא ילד דווקא מהמשפחה הזאת? או להביא ילד דווקא מיהודה?⁸

עתה תמר הכנועה, השתקנית, פועלת: וַתִּסֶּר בְּגָדֵי אִלְמָנוּתָהּ מֵעָלֶיהָ וַתַּכֶּס בַּצִּעִף וַתַּתְּעַלֶּף וַתֵּשֶׁב בַּפֶּתַח עֵינִים (פסוק י"ד). תמר משילה מעליה את בגדי אלמנותה, מתכסה בצעיף, ועל-ידי כך מטשטשת את דמותה, ויושבת ב"פתח עינים". לא די ברור מהו "פתח עינים". יש המפרשים "עינים" כצומת דרכים, או כשם של מקום. לפי פירוש זה, תמר יושבת בפתח שער המקום עיניים.

גרוסמן, המציע פירוש ספרותי לביטוי פֶּתַח עֵינִים, עוקב אחר השורש ר-א-ה:

וַתַּכֶּס בַּצִּעִף וַתַּתְּעַלֶּף וַתֵּשֶׁב בַּפֶּתַח עֵינִים אֲשֶׁר עַל־רֶגְלָהּ תִּמְנַנְתָּהּ

כִּי רָאִתָּה כִּי־גָדַל שְׁלָה וְהוּא לֹא־נִתְּנָה לוֹ לְאִשָּׁה.

וַיִּרְאָה יְהוָה וַיַּחֲשֹׁבֶהָ לְזוֹנָה כִּי כִסְתָהּ פְּנֵיהָ (פסוקים י"ד-ט"ו).

⁷ אביטל-רוזין, "על אלמנה שישבה וקמה על שוביה: קריאה אינטרטקסטואלית והגות מגדרית בסיפור תמר (בראשית לח)",

https://mikrarevivim.blogspot.com/2014/07/blog-post_7.html

⁸ ישנם פרשנים הטוענים כי כל חפצה של תמר היה להיפגש עם יהודה באינטימיות ולדבר על לבו, אך יהודה דחה את ניסיונותיה להיפגש עמו, וכעת נקרתה בדרכה הזדמנות נדירה.

תיאור המקום פתח עינים רומז לתמר המכוסה כולה בצעיף אך עיניה פקוחות ורואות. יהודה רואה אותה אך עיני עצמות – הוא אינו מודע לזהותה.⁹

מה ראתה תמר? מה ראה יהודה? מה תפקידו של הצעיף?

המספר מדגיש כי תמר ערה למתרחש, היא רואה: **כִּי רָאָתָהּ** כִּי־גִדְלָה שְׁלָהּ וְהוּא לֹא־נִתְּנָה לּוֹ לְאִשָּׁה (פסוק י"ד). היא רואה את הולכת השולל של יהודה. יהודה ממשיך בשגרת חייו כשתמר ספונה בבית הוריה כאלמנה. יהודה אינו מודע לקיומה ואינו רואה את כאבה.

תמר פושטת את בגדי האלמנות שלבשה ימים רבים; בגדים שסימלו את מעמדה עברה ועבור סביבתה – אלמנה הממתינה ליבמה. בהסרתם, היא מציינת שלב חדש בחייה. היא כאילו עוברת טקס מעבר (Rite of Passage) – מאישה אלמנה, חסרת פטרון גברי, לאישה שפטרונה הוא החותן שלה, אם נפרש את המתרחש על פי חוקי אשור ומארי.¹⁰ תמר מתכסה בצעיף, צעיף זה גם יסתיר את תוכניותיה ואת כוונותיה. תמר אינה אישה חופשיה; היא למעשה אישה המנסה לפתות את יהודה כדי שייבם אותה ויגאל אותה מאלמנותה ומעריירותה.

תוכניתה של תמר מתגשמת. תחילה יהודה פוגש בתמר המכוסה. המספר חודר למחשבותיו ומיידע את הקורא: **וַיִּרְאֶה** הַיְהוָה וַיַּחְשְׁבֶהָ לְזוֹנָה (פסוק ט"ו) ואחר כך מוסיף הסבר: **כִּי כִסְתָהּ פָּנֶיהָ** (פסוק ט"ו). יהודה סבור שהוא מבין את מה שהוא רואה מול עיניו, בניגוד לתמר שאכן רואה את המציאות נכוחה, אך למעשה, לא ידע כי כִּלְתּוֹ הוּא (פסוק ט"ז). המהלך הנשי אשר מפעילה תמר על יהודה נושא פרי, ולא זו בלבד שהיא משכה את תשומת ליבו – הוא רואה את דמותה, ככתוב: **וַיִּרְאֶהָ**, אלא גם – **וַיֵּט אֶלֶיהָ** (פסוק ט"ז). הוא לא התכוון לעבור בדרכה, אך מראה ודמותה הם שמשכו את תשומת לבו והסיטו את דרכו מזו שהתכוון ללכת בה אל זו שבפועל פנה אליה.

מה ניתן ללמוד מהשיח בין תמר ליהודה על השינוי שחל בה משהחליטה לפעול?

עד כה בסיפור לא שמענו את קולה של תמר. גם בשיח בינה לבין יהודה, קולה לא נשמע, אלא רק קולו של יהודה: **שָׁבִי אֲלֵמְנָה בֵּית־אֲבִיךָ** עַד־גִּדְלָה שְׁלָהּ בְּנִי (פסוק י"א). אולם בפסוקים ט"ז-י"ח "נשמע" השיח מלא וגדוש:

(טז) **וַיֵּט אֶלֶיהָ אֶל־הַדָּרָךְ**

וַיֹּאמֶר (יהודה) הֲבֵה־נָא אֲבוּא אֶלֶיךָ

(כי לא ידע כי כִּלְתּוֹ הוּא)

וַתֹּאמֶר (תמר) מַה־תִּתֵּן־לִי כִּי תָבוּא אֵלַי:

(יז) **וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי אֶשְׁלַח גְּדִיעֵזִים מִן־הַצֹּאן**

וַתֹּאמֶר אִם־תִּתֵּן עָרְבוֹן עַד שְׁלַחְךָ.

(יח) **וַיֹּאמֶר מַה הָעָרְבוֹן אֲשֶׁר אֶתֵּן לְךָ**

וַתֹּאמֶר חֲתָמְךָ וּפְתִילְךָ וּמִטְּףֶךָ אֲשֶׁר בְּיָדְךָ

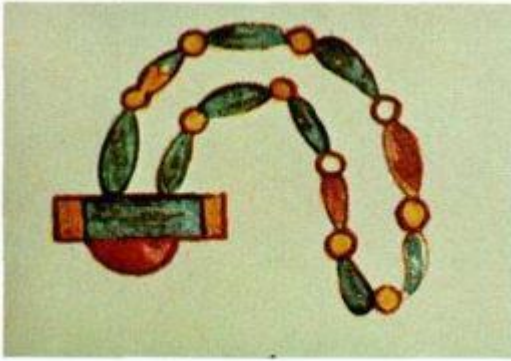
וַיִּתֵּן־לָהּ וַיָּבֵא אֶלֶיהָ וַתִּהְרֶה לּוֹ.

יהודה יוזם את הדו-שיח עם תמר: **הֲבֵה־נָא אֲבוּא אֶלֶיךָ** (פסוק ט"ז). תמר, מצידה, פונה לעניין המקח והממכר באשר לגובה התשלום עבור שירותי המין שיהודה מבקש לקבל מה"זונה". יהודה רוצה "**לבוּא אליה**", והיא מנצלת את רצונו כדי לשאת ולתת לגבי המחיר. רק כשהם מגיעים לתשלום: **גְּדִיעֵזִים מִן־הַצֹּאן** (פסוק י"ז), ולערבון: **חֲתָמְךָ וּפְתִילְךָ וּמִטְּףֶךָ אֲשֶׁר בְּיָדְךָ** (פסוק י"ח), המוסכם על שניהם, העסקה מתבצעת: **וַיִּתֵּן־לָהּ וַיָּבֵא אֶלֶיהָ**. בפסוקים ט"ז-י"ח נשמע קולה של תמר לראשונה, והיא נשמעת כמו אשת עסקים ממולחת: והיא מקבלת בסופו של דבר את מבוקשה – וַתִּהְרֶה לּוֹ.

⁹ גרוסמן, עמ' 106.

¹⁰ מחוקי אשור התיכונה מתברר כי כיסוי בצעיף מלמד על הליך מקובל בטקסי חתונה. ממכתב ממארי אפשר ללמוד כי אישה נשואה כיסתה בדרך כלל את ראשה. מחוקי המזרח הקדום מתברר גם שאם אישה נאפה ובעלה החליט להמשיך לחיות עמה, הוא יכול לכסות אותה בצעיף ובזאת לסמן בפומבי כי הוא מתקף מחדש את נישואיו עמה. הצעיף היה בעל תפקיד חשוב בטקסי נישואין. הסרת הצעיף בטקס הנישואין ולאחריו מסמלת את מוכנות האישה לקיים יחסי אישות עם מיועדה.

תעודות הזהות המקראיות¹¹

חותם, פתיל ומטה הם חפצים אישיים הצמודים בדרך כלל לבעליהם, ועל-פיהם אפשר לזהותם¹². החותם היה עשוי לרוב אבן יקרה, ושם בעליו מגולף עליה כדי לטבעו על-גבי איגרות, מסמכים ורכוש. החותם היה נקשר לגוף בעליו באמצעות הפתיל או הפתילים ונרכס בסיכה. המטה, שצוירים שונים היו חקוקים עליו, שימש סמל למעמד.

באיור זה ניתן לראות חותם גליל, שבמצרים נהגו לשאתו על מחרוזת שפניניה ארוכות וצבעוניות, העשויות פאיאנס, והקטנות עשויות זהב. מתוך: עולם התנ"ך בראשית, עמ' 214-215. כל הזכויות שמורות לד"ר יהודה עתי.

כיצד הבגדים מקדמים את העלילה ואת תוכניתה של תמר?

וְתִקֵּם וְתִלְדָּ וְתִסֵּר צְעִיפָה מְעֻלָּה וְתִלְבֹּשׁ בְּגָדֵי אֶלְמְנוּתָהּ (פסוק י"ט). הפעלים בפסוק י"ט מלמדים שתמר אקטיבית, גם במשא ומתן מול יהודה, וגם לאחריו ולאחר בוא יהודה אליה: היא קמה, הולכת, מסירה הצעיף וחוזרת אל בגדי אלמנותה. זוהי מטונימיה למחשבה פמיניסטית לפיה, לאחר שתשיל מעליה את מה שהייתה, תוכל ליצור ולהצמיח מחדש את מי שרצתה ותרצה להיות. בגדים אלה כבר אינם מתאימים לאלמנה שיובמה, ולכן גם הם, כמו הצעיף, הם רק תחפושת שעוטה תמר. אלא שהמתחפשת עוד מעט קט תיחשף.¹³

מה היו מניעיו של יהודה בפסוקים כ"ג-כ"ג?

יהודה ותמר הן שתי הדמויות המרכזיות בסיפור, שמוליכות שולל האחת את השנייה. גם החיפוש שיהודה יוזם אחר "האִשָּׁה" הוא חלק מהולכת שולל זאת. באריכות יתרה מתואר מסע החיפוש אחריה שערך רעהו של יהודה בפסוקים כ"ג-כ"ג. יהודה מנסה ליצור, לפחות למראית עין, רושם של אדם מוסרי, שאינו מתחמק מחובותיו, גם לא לאישה זונה על אם הדרך. הוא עצמו שולח שליח לחיפוש הזונה, ואף השליח משתדל למצוא אותה. מדוע שלח יהודה את גדי העזים ביד רעהו ולא הלך לשלם לזונה שבפתח עיניים בעצמו? יכול להיות שיהודה מתבייש בעובדה שהלך לזונה, דבר זה מתבהר גם מתוך דבריו: תִּקְחֵלָה פֶּן נִהְיֶה לְבוֹז הַנְּהַ שְׁלַחְתִּי הַגָּדִי הַזֶּה וְאַתָּה לֹא מְצֵאתָהּ (פסוק כ"ג). נִהְיֶה? הכיצד ממעשה של איש יחיד, הופך עניין התייחדותו של יהודה עם האישה, שסבר כי היא זונה, למעשה של רבים? יכול להיות שיהודה רוצה להוריד מ"אשמתו" על-ידי שיתוף רבים במעשה, ואולי ניכרת תחושת הבושה שבו. לאורך הסיפור כולו יש הסתרה של מעשים שאינם ראויים: אונן אינו חושף את מעשהו: וְשָׁחַת אֶרְצָה לְבִלְתִּי נִתֵּן זֶרַע לְאַחִיו (פסוק ט'); יהודה מצייר תמונה של עיכוב בלבד בנתינת שלה לתמר: שְׁבִי אֶלְמְנָה בֵּית־אֲבִיךָ עַד־יִגְדֹל שְׁלָה בְנִי כִּי אָמַר פְּרִימוֹת גַּם־הוּא כְּאַחִיו (פסוק י"א); יהודה אף מנסה להצניע את הליכתו לזונה; גם תמר משתלבת במוטיב של ההסתרה, אך, בניגוד לאונן וליהודה, היא מסתירה מעשה ראוי – תיקון העוול כלפיה וקיום להמשכה של משפחת יהודה.

¹¹ ויינפלד, "חתמך ופתילך ומטך", עולם התנ"ך בראשית, עמ' 215.

¹² ראו גם: ירמיה, פרק כ"ב, פסוק כ"ד; חגי, פרק ב', פסוק כ"ג; שיר השירים, פרק ח', פסוק ו'.

¹³ אביטל-רוזין, "על אלמנה שישבה וקמה על שובה: קריאה אינטרטקסטואלית והגות מגדרית בסיפור תמר (בראשית לח)",

האם נוהג יהודה בהגינות?

מקץ שלושה חודשים נאמר ליהודה כי זנתה תמר פלגתה וגם הגנה הרה לזנוגים (פסוק כ"ד). תמר "חטאה" פעמיים: גם זנתה וגם הרה לזנוגים. על-סמך שמועה זו על כלתו, פסק יהודה: הוציאוה ותשרף (פסוק כ"ד). יהודה לא בודק וחוקר, ואף לא מתפנה להקשיב למה שיש לתמר לומר, אלא מיד גוזר את דינה. זו איננה התנהלות הגונה. זאת ועוד, במקרא קיימים שני מקרים בלבד שבהם העונש הוא מוות בשריפה. מקרה ראשון: כשאדם ששוכב עם אישה ועם אימה (ויקרא, פרק כ', פסוק י"ד); מקרה שני: בת כהן שזינתה (ויקרא, פרק כ"א, פסוק ט'). השוואת מקרה תמר לשת העבירות האחרות שגוררות עונש שריפה משרה תחושה שיהודה מחמיר מאד. בכל מקרה, אין הצדקה לגזר דין זה, שהרי אפילו העונש על ניאוף עם אשת איש אינו שריפה, אלא מוות לנואף ולנואפת (ויקרא, פרק כ', פסוק י'). יכול להיות שיהודה ידע שהוא בא אל כלתו. השריפה נועדה כדי להסתיר את מעשהו. תמר שפלה אלהייה לאמר לאיש אשורא לה לו אנכי הרה ותאמר הפרנא למי החתמת והפתילים והמטה האלה (פסוק כ"ה). תמר שולפת את הערבון, ומזהדת את דברי האחים ליעקב: וישלחו את-כתנת הפסים ויביאו אל-אביהם ויאמרו זאת מצאנו הפרנא הכתנת בנד הוא אס-לא (בראשית, פרק ל"ז, פסוק ל"ב). יהודה המזהה את חפציו בידיה של תמר, מודה בטעותו ונוטל על עצמו את האשמה: ויפר יהודה ויאמר צדקה ממני פיעלכון לאנתתיה לשלה בני (פסוק כ"ו). כאן יהודה פועל בהגינות.

המשמעות העמוקה שמאחורי החשיפה של תמר

כשתמר חושפת שהיא הייתה "הזונה", היא לא רק חושפת את המסכה מעל פניה, היא גם גורמת ליהודה לפקוח את עיניו ולראות את עצמו כמייבם, כמי שפעל (שלא בידיעתו) למען המשכיות המשפחה. בכך היא משנה את פעילותו המודעת שמנעה משלה לייבם את תמר. תמר אף חושפת שהיא איננה "אישה קטלנית", כפי שחשב עליה יהודה, כי הנה היא הרתה ליהודה ולא קרה לו מאומה. "ויכר יהודה". בעיני יהודה "מכיר" במובן העמוק ביותר. הוא למד להכיר חלקי זהות שלו המסומלים בחותמות, בפתילים ובמטות. ההכרות הזו לא מאפשרת לו יותר להתנהל בקודים של מוסר כפול. הוא לא יכול לשקר לתמר, והוא לא יכול לשרוף אותה בעודו שותף למעשה. בפעם הראשונה, יהודה רואה את תמר. הוא רואה את השקר שבתוכו חיה, את אחריותו לשקר הזה, ואת הפתרון שמצאה על מנת לצאת מלפיתתו.¹⁴ לא ניתן לדעת בוודאות אם יהודה נשא את תמר לאישה. כתוב: ולא יסף עוד לדעתה (פסוק כ"ו). פרשנים מתלבטים אם לא יסף משמעותו לא הוסיף, או לא פסק לדעתה – מלשון לשים סוף. מכל מקום, ניצחונה של תמר ממוקד בלדתה את שני בניה, פרח וזרח. וכפי שמסכמת את דמותה עדי אביטל-רוזין:

תמר, שלא התיירה לפטריארכיה לחבל בשמי לבה ובשאיפותיה, ובצעד פמיניסטי משלה הפכה את אי-מהותה ל-אמהותה.¹⁵

ולסיכום, נחזור לשאלה ששאלנו בתחילת המאמר:

מה מפעיל את תמר ואת יהודה?

לאורך ההתבוננות בפרק ל"ח, ראינו שהדבר ה"מפעיל" את יהודה הוא רצונו לעמוד בדרישות החברתיות המצופות ממנו: גם בנישואי בנו, ער, לתמר; גם בבקשת הייבום מבנו השני, אונן; גם, כביכול, קיום חוק הייבום בפעם השנייה, אך דברים אלה הם הסתרה. כוונתו האמיתית הייתה, לא לתת לתמר את שלה, בנו הצעיר. יהודה אף מנסה ליצור, לפחות למראית עין, רושם של אדם מוסרי, שאינו מתחמק מחובותיו, גם לא לאישה זונה על אם הדרך. לאור זאת מתבהרים גם מעשיו כשמתברר לו כי זנתה תמר פלגתה וגם הגנה הרה לזנוגים (פסוק כ"ד). יהודה, בתור אבי המשפחה, מחויב לתת גזר דין על בני ביתו – וכך הוא עושה. ומשום שחשוב לו להיראות כאיש של מוסר הוא גוזר עונש קשה ומוגזם על כלתו, שכביכול זנתה.

¹⁴ פורת, "תמר ויהודה", <https://www.ronitporat.co.il/%D7%AA%D7%9E%D7%A8-%D7%95%D7%99%D7%94%D7%95%D7%93%D7%94>

¹⁵ אביטל-רוזין, "על אלמנה שישבה וקמה על שובה: קריאה אינטרטקסטואלית והגות מגדרית בסיפור תמר (בראשית לח)", https://mikrarevivim.blogspot.com/2014/07/blog-post_7.html הניקוד במקור (נ.ע.ו.)

אולם התברר לו שהוא-הוא אחראי להריונה של תמר. יהודה לוקח אחריות, כפי שמצופה ממנו שוב כאבי המשפחה: צִדְקָה מִמֶּנִּי כִּי־עַל־כֵּן לֹא־נִתְּתִיָּה לְשֵׁלָה בְּנִי (פסוק כ"ו). זוהי הנעה חיצונית.

תמר, לעומתו, פועלת מתוך הנעה פנימית. היא מתחילה לגלות את "קולה" כשמתחוויר לה כִּי־גִדְלָה שֵׁלָה וְהוּא לֹא־נִתְּנָה לוֹ לְאִשָּׁה (פסוק י"ד). היא מחליטה לנקוט צעד אמיץ, נועז, ולא מקובל, על מנת להשיג את מבוקשה. תמר פועלת לתיקון העוול כלפיה וקיום המשכה של משפחת יהודה – ומצליחה.

היום, במאה ה-21, עדיין קיים אי-שוויון בחברה בין נשים לגברים, במיוחד בכל הנוגע לדיני אישות: עדיין קיימים טכסי חליצה, עדיין אישה יכולה להיחשב כעגונה ימים רבים, בדיוק כמו תמר. לא לכל אישה יש את הכוחות לקום ולתקן את העוול שנגרם כלפיה, מול מערכת פטריארכלית מיושנת וחזקה. באמצעות סיפור זה ניתן לחשוף את התלמידים לשאלות אלה ולכוון זרקור על סוגיות מורכבות אלו.¹⁶

הרחבה

סיפור תמר ויהודה בראי האומנות

להלן אביא מספר יצירות אומנות העוסקות בסיפור תמר ויהודה. לגבי כל אחת מן היצירות ננסה לברר האם ואיך מובעת השקפתו של האומן לגבי דמויותיהן של תמר ושל יהודה.

פגישת יהודה ותמר, טינטורטו (ג'קופו קומין), 1555

יהודה פונה אל תמר, השוכבת לצד הדרך, ללא צעיף (!)

הצייר אינו מבקר את תמר, היא גלויה, אינה מנסה להסתיר את זהותה. היא מצטיירת כאישה מפתה. יהודה, לעומת זאת, בוחר לגשת אליה למרות שמזהה שזאת כלתו. ניתן לשאול את התלמידים: בעצם הצייר כאן הלך לגמרי נגד הפשט. במה? מה רצה למסור בצירו זה על יהודה ועל תמר?

ביבליה לה היי: פגישת יהודה ותמר, הוט ג'רארד, 1728

הצייר עוסק כאן בגילוי וכיסוי, ועשה זאת כשהבדיל בין מה שאנו, הצופים רואים ומה שיהודה ראה.

תמר, תחת בד סוכך, חבויה למחצה ממבטו של יהודה. אנו הצופים רואים אותה, מעורטלת מעט. זרועה הימנית זורעו הימנית נראים כמתמזגים על המטה, המחבר בין שני חלקי התמונה.

ניתן לשאול את התלמידים: מה ביקש הצייר לומר על ראייה? האם תמר אקטיבית או פסיבית בצירו?

¹⁶ ניתן לקרוא את מאמרה המרחק של ליבוביץ-דר, "מי ישחרר את תמי ארד", <https://www.haaretz.co.il/misc/2001-09-05/ty-> מאמר זה דן באישה העגונה הכי מפורסמת במדינת ישראל. [article/0000017f-dbd5-db5a-a57f-dbff03680000](https://www.haaretz.co.il/misc/2001-09-05/ty-)

יהודה ותמר, דה גלדר אארט, 1700

צעקיף מכסה את פניה של תמר, אך החלק העליון של שמלתה פתוח ומפתה. המשחק כאן תוקפני – המטה של יהודה מוכן, ידו הימנית תופסת בברכה של תמר וידה השמאלית הודפת אותה. בה בעת, ביד ימין היא מנהלת משא ומתן. ניתן לשאול את התלמידים: במה דומה הציור לפשט הכתוב? במה הוא שונה ממנו? מה, לדעתם, רצה הצייר לומר?

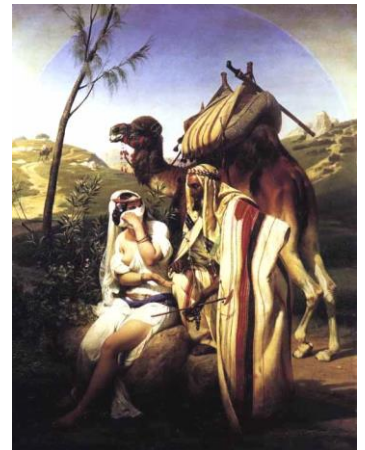
יהודה ותמר, מקבי ריצ'רד, 2005

ריצ'רד מקבי הוא יהודי דתי שהציור שלו מושפע מזה של דה-גלדר. הצעיף שעל פניה של תמר התארך כאן להינומה של ממש, והמטה נעלם מידו של יהודה. להפתעתנו, בציור זה יהודה הוא חסיד. ניתן לשאול את התלמידים: איך משפיעה עובדה זו על משמעות הציור ועל הפרשנות שהוא מציע לסיפור המקראי? כאן, אולי, מובעת ביקורת חריפה יותר על יהודה, מפני שיש סטנדרטים מסוימים שהוא כפוף אליהם כחסיד; או: אולי יש פה ניסיון לרכך את הביקורת שמובעת בציור הקודם.

תמר ויהודה, ורנה הוראס, 1840

יהודה בלבוש מזרח תיכוני מדבר עם תמר, רעולת פנים וחשופת חזה, המחווה בידה כלפיו. הגמל, עד לעסקה, הוא גם חותם "המזרח התיכון" שאותו מסמלים גם בגדיהם של יהודה ותמר. הציור אופייני לגישה האוריינטליסטית לתמונות מקראיות. האוריינטליזם הוא מפלטה של החברה המהוגנת במאה התשע-עשרה, שמשתמשת ב"מזרח המסתורי" כמקום לשחרור המתח המיני. ניתן לשאול את התלמידים: במה דומה הציור לפשט הכתוב? במה הוא שונה ממנו? מה, לדעתם, רצה הצייר לומר?

ביבליוגרפיה

1. אביטל-רוזין, ע. "על אלמנה שישבה וקמה על שוביה: קריאה אינטרטקסטואלית והגות מגדרית בסיפור תמר (בראשית לח)", https://mikrarevivim.blogspot.com/2014/07/blog-post_7.html
2. ברנדס, י. **שבע אימהות: הנשים הגדולות של התנ"ך**, הוצאת כנרת, זמורה-ביתן, 2010.
3. גלנדר, ש. **ספר בראשית: כרך ב'**, האוניברסיטה הפתוחה, 2009.
4. גלפז-פלר, פ. "שני צעיפים", <https://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=18528>
5. גרוסמן, י. **יוסף: סיפורם של חלומות**, הוצאת מכללת הרצוג – תבונות | ידיעות אחרונות | ספרי חמד, 2021.
6. דומן, ג' ומילגרומ, ג'. "סיפור יהודה ותמר באמנות", <https://www.sefaria.org/sheets/496438.89?lang=he>
7. הרן, מ. (עורך) **עולם התנ"ך: בראשית**, הוצאת דברי הימים | ידיעות אחרונות | ספרי חמד, 2002.
8. וייסמן, ד. "סיפור תמר ויהודה", בתוך: רביצקי, ר. (עורכת) **קוראות מבראשית**, הוצאת ידיעות אחרונות | ספרי חמד, 2003, עמ' 283-292.
9. זלכה, י. "מעשה יהודה ותמר", <https://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/maaliyot/maase-2.htm>

10. סמט, א. "וישב | סיפור יהודה ותמר", <https://www.etzion.org.il/he/tanakh/torah/sefer-bereishit/parashat-vayeshev/%D7%95%D7%99%D7%A9%D7%91-%D7%A1%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%A8-%D7%99%D7%94%D7%95%D7%93%D7%94-%D7%95%D7%AA%D7%9E%D7%A8>
11. עמנואלי, מ. "תמר אשת יהודה", <https://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/betmikra/tamar.htm>
12. פורת, ר. "תמר ויהודה", <https://www.ronitporat.co.il/%D7%AA%D7%9E%D7%A8-%D7%95%D7%99%D7%94%D7%95%D7%93%D7%94>
13. קיל, י. **זעת מקרא: ספר בראשית**, הוצאת מוסד הרב קוק, 2003.
14. רמון, ע. "לב הארי של תמר", בתוך: רביצקי, ר. (עורכת) **קוראות מבראשית**, הוצאת ידיעות אחרונות | ספרי חמד, 2003, עמ' 293-300.
15. שגיב, נ. "הכר נא! פרשת וישב", https://noyasagivparashathashavua.blogspot.com/2010/11/blog-post_26.html